

FILOZOFIJSKA ENCIKLOPEDIJA.

S. Zimmermann.

Academia croatica scientiarum et artium Zagrebiae intendit publici juris facere Encyclopaediam philosophicam.

Hic quaedam observationes de delineatione et executione hujus operis exhibitae sunt. Postea accedunt dissertationes de Noetica, Cognitione, Veritate, Universali, Principio causalitatis et tandem de Philosophia et religione.

Scopus harum dissertationum est ostendere exemplo, qua ratione Encyclopaedia nexu systematico exhibere posset problemata singularem disciplinarum philosophicarum. Hic elaborata sunt praecipua problemata noetica.

*

Akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu namjerava izdati Filozofijski rječnik. S ovim su terminom otpočeli prvi razgovori o tome poslu. U diskusiji oko definicije takva »rječnika« došle su o obzir dvije koncepcije: 1. rječnik, u koji bi ušla fil. terminologija s pojmovnim objašnjenjem, na osnovu sumarnog prikaza literature; 2. u većem formatu rječnik, što bi zapravo bila fil. enciklopedija, koja bi navedeni zadatak rječnika proširila tako, da bi obuhvatala uglavnom problematiku sa glavnim smjerovima njezina rješavanja. Ona bi (alfabetskim slijedom terminologije) sadržavala esejističke prikaze o svemu, što čini historijski razvoj filozofije. Ne bi, dakako, taj princip u svemu našao jednaku primjenu, pri čemu bi mjerodavne bile pojedine teme. Tako bi mjestimice ova enciklopedija imala karakter rječnika, dok bi za važnije teme trebala dati oveće rasprave, bilo da se radi o samim problemskim temama, bilo o pojedinim filozofima.

Nitko neće posumnjati, da nam je rječnik neophodno potreban, i da je enciklopedija veoma poželjna. S toga treba ispitati mogućnost kako bi se ostvarilo jedno i drugo, odn. samo enciklopedija, u kojoj je sadržan i rječnik. Koje se ukazuju poteškoće za izdanje enciklopedije?

Neznatan je broj saradnika, koji dolaze u obzir za ovakav posao. Već bi na tome moglo sve zapeti, — ali ne mora, jer enciklopedija ne mora biti gotova na dušak, ona može čekati i na buduće saradnike, a danas ipak otpočeti. Čak bi se možda ispostavilo, da se valjanom organizacijom od strane Akademije može taj golemi posao ipak u dogledno vrijeme izvesti. A jasno je — na očigled kulturnoga kapitala, koji bismo time dobili — da je Akademija spremna doprinesti sve u tome cilju.

Ima i drugih razloga, koji otežavaju izradbu enciklopedije. Premda bi se, naime, moglo reći da inojezični rječnici (enciklopedije) olakša-

vaju posao, oni ga djelomično i otešćavaju — zato, što bi uzà sve njihove pozitivne strane trebalo kritički i samostalno dati nešto novo. To bi se, držim, u prvom redu imalo odnositi na metodu izradbe. Naša bi enciklopedija imala služiti kao uvod u filozofiju, a već taj pojam izriče složeni zadatak u sastavljanju enciklopedije. Uzmimo na pr. Eislera: za »Erkenntnistheorie« se na šest stranica nalaze definicije o noetici, o njezinu zadatku, kako ga shvaćaju razni noetičari prema svome stajalištu u filozofiji ili barem unutar noetike. Više ništa, a to je i previše i premalo. Čitalac tako ne samo što ne doznaje noetičku problematiku i sve što je s time u vezi, nego mu i sam zadatak noetike izgleda kaotičan, ili barem nerazumljiv. Kad se prikazuje čitava, i to osnovna disciplina u filozofiji, da takav prikaz bude didaktički valjan, treba sumarno obuhvatiti glavne probleme, i pri tom istaći sve one momente, koji će čitaoca spontano navesti na druga mjesta u rječniku, da njima nadopuni nazočni tekst. Pojedini fil. nazori ulaze u prikaze dotičnih filozofa.

Ovdje prikazani članci početni su pokušaj u tom pravcu.

Osim drugih prigovora (ili recimo, opravdanih želja), netko će možda zamjeriti djelomičnom ponavljanju teksta, a još više možda njegovoj opsežnosti. Koliko se, međutim, dade s razlogom tome prigovoriti, ipak ima opravdanih razloga da se jedno i drugo zadrži. Tekstualne varijante umanjuju, istina, klasičnu konciznost, ali bi mogle biti gdjekome čitaocu od koristi, pogotovo onome, koji neće više članaka odjednom čitati. Na prikaz ovdje iznesenih članaka oslanjalo bi se mnoštvo termina kao ogranci jedne cjeline, a takvu cjelinu treba onda, držim, opsežnije prikazati. Na taj ćemo način ispunjati praznine u našoj literaturi — i ujedno utirati putove svestrano izgrađivanju hrvatske filozofijske literature. Hoće li Akademija da opremi djelo u naučnom smislu reprezentativno — ako i ne poput Britanske Enciklopedije (koja, međutim, i u najnovijem izdanju proglašuje Boškovića Talijanom) — najbolje je da priredimo enciklopediju na sistemu sumarnih referata (autoriziranih), s kojima će u oslonu biti omanje teme. One će na taj način, uklopljene u oveću problemsku cjelinu, dobiti smislenu povezanost, koje ne bi imale po zahtjevu isključivo sitnih, manje više terminoloških objašnjenja. Ako pak takva objašnjenja stavljamo u neki članak premda će dotični termini i zasebice na red doći, to je zato, što su izvjesne teme (na pr. Načelo uzročnosti, Universale) povezane s terminologijom, koju čitalac prepušten sebi ne bi znao povaditi i sastaviti pri razumijevanju problema, o kome je rasprava. Ovdje sam uzeo ponajveće i ponajteže članke kao primjer. Kada (ako) mi budu pristupni inojezični rječnici, dat će se i ovdje štošta dotjerati prema onome, što je u njih bolje.

Da to ne objelodanjujem u »Jugoslavenskoj« Akademiji, imam dva razloga: 1.) trebalo bi čekati (radi obilnoga gradiva) da to u »Radu« dođe na red; 2.) bit će doskora 20 godina što sam u Akademiji po prvi put predlagao, da se takav »rječnik« priredi za opću naobrazbu, pa bude li (zbog malobrojnih suradnika) taj pothvat i sada još neostvariv, možda će se Hrvatska Bogoslovska Akademija odlučiti na priređivanje skola-

stički-filozofijskog, ili pak filozofijski-teološkog rječnika, odn. enciklopedije.

Uzimam taj izraz zato, jer uglavnom odgovara predloženoj osnovi za sastav toga djela. (Adekvatno ne odgovara pojmu Enciklopedija ni britanska ni talijanska). »Matica Hrvatska« sprema opću enciklopediju, u koju će ući i filozofijska terminologija, pa nema smisla da sad i Akademija jednaki posao obavlja, izdajući samo priručni rječnik u običnom značenju. Rasprave, koje ovdje iznosim, služe primjerom kako sebi zamišljam izradbu naše Enciklopedije, i to baš u onom njezinu dijelu, koji bi imao najviše da bude originalno naš. To je *problem sk i* dio, u kome bi pojedine fil. discipline došle do izražaja na osnovu sistematski povezane problematike. Tako će ovdje donesene rasprave (Noetika, Spoznaja, Istina, Universale, Načelo uzročnosti) pregnantno prikazati svu *noetiku* (u kojoj su, znamo, temelji filozofije). Pisac može u tima člancima da zastupa i svoje stajalište (kao što na pr. i Külpe čini u svome Uvodu), — što je u jednu ruku zato dobro, da se ovim putem upozna domaću našu fil. orijentaciju, a u drugu ruku neće to biti na štetu objektivne informativnosti: jer će čitalac na raznim mjestima enciklopedije upoznati sve nazore (a ne kako je na pr. u Hegelovoj Enciklopediji), dočim kod ove problemske ekspozicije doznaje glavne mogućnosti rješavanja, sa kritičkim gledanjem kako ga pisac zastupa. Po ovom svome dijelu, enciklopedija bi imala služiti specijalnom izučavanju filozofije.

NOETIKA je nauka o *spoznaji* (grč. *nóesis, gnōsis*, zato »gnoseologija«; *epistéme* = nauka, znanstvena spoznaja, zato »epistemologija«; Erkenntnislehre, Wissenschaftslehre).

1. Spoznaja i početak noetike.

a) *Mi spoznajemo* nešto ili neku stvar onda, kad znamo da je istina, što o njoj sudimo; na pr. kad o Zemlji tvrdimo da je okrugla, da se kreće oko svoje osi, da se giblje oko sunca, itd. Pri tom smo sigurni, tj. čvrsto pristajemo uz ovo što sudimo (mislimo), i znamo da je tako, ne drukčije: znamo da je to istina. Sigurno shvaćanje istine znači »spoznaja«.

Kad još nismo sigurni, nego tek sumnjamo ili se tek pitamo da li jest tako, nemamo spoznaje, nismo dotičnu stvar spoznali. Ni onda je nismo spoznali, kad o njoj neistinu tvrdimo, na pr. o Zemlji, da miruje. Spoznali smo neku stvar, kad o njoj mislimo tako, da o njoj nešto izričemo (prediciramo) — bilo da to o njoj tvrdimo (afirmiramo) ili niječemo (negiramo), u oba slučaja: sudimo — a pri tom smo sigurni, da je naš sud istinit.

Izrazom »stvar« označujemo sve, na što možemo misliti; sve što je »nešto«, a nije ništa. Kad mislimo na nešto (na neku stvar), to se u našoj svijesti nalazi ili sadržano je u njoj. Stvar je kao »metnuta pred« mišljenje, i zato ju zovemo predmet ili objekt (Gegenstand, od Gegenüberstehendes, ob-jectum). Kad ne samo mislimo na stvar (predmet), nego i o njoj nešto mislimo, da joj to priričemo ili odričemo (kažemo »jest — nije«, tj. tvrdimo odn. niječemo), onda je ono što o njoj mislimo »stvarnost« (Sachverhalt). Stvarnost, dakle, znači bilo koji dio same stvari, što god njoj pripada, svaki njezin odnos prema drugim stvarima (na pr. kod Zemlje je stvarnost njezin oblik, gibanje, udaljenost od sunca...).

Neki je sud istinit, kad tvrdimo ono što u stvari jest, odn. poričemo, što u stvari nije. Kad sud po svojoj kakvoći (kvaliteti) — tj. po tvrdnji odn. nijekanju — odgovara stvari, kažemo da je istinit; a obratno je neistinit. Bez ikoje tvrdnje odn. nijeka (jest — nije) nema spoznaje; na pr. kad mislimo na »Zemlja« i »okrugla«, znamo šta te riječi znače, imademo dva pojma, ali još time ne znamo da li Zemlja jest ili nije okrugla, a dok toga ne znamo, ne možemo reći da spoznajemo istinu. Što se u sudu nalazi ili što je u njemu sadržano bez kopule (jest — nije), zovemo sadržaj (materija) suda, na pr. kad kažemo »Zemlja okrugla« (bez »jest«). Sadržaj suda sam po sebi nije istinit ni neistinit. Ako je sama stvar (predmet suda: Zemlja) određena tako, da je okrugla, a tu njezinu određenost (stvarnost) izričemo takvom kopulom, koja joj odgovara, onda smo stvar spoznali. Spoznaja je, dakle, u sudu koji kvalitativno odgovara predmetnoj (objektivnoj) stvarnosti, ili koji je istinit. Drugim riječima: istiniti sud (= spoznaju) imademo onda, kad sud odgovara predmetu po njegovoj stvarnosti (obzirom na njegovu stvarnu ili predmetnu određenost).

Spoznati možemo samo time, što je mišljenje u izricanju stvarnosti upućeno na predmet, ovisno od predmeta. Ne samo da mišljenje nije isto što i predmet o kome mislimo (tj. nije s njime istovetno, identično) — jer o jednom predmetu može više ljudi jednako i različito misliti, — nego je također ovisno od predmeta, koliko u njemu pronalazi stvarnost. Zato mišljenje postaje spoznaja odn. ne postaje — prema tome, da li je u odnosu sa svojim predmetom tako, da mu gledom na njegovu stvarnost odgovara odn. ne odgovara. Predmet po svojoj stvarnosti jest mjerodavan za istinito mišljenje ili spoznaju.

Kod nekih smo sudova (na pr. kod navedenih o Zemlji) sigurni, da predmetna stvarnost činjenično (de facto) jest, a kod drugih sudova sigurni smo da nužno jest ili da je protivno tome nemoguće, na pr. kad tvrdimo da je cijelo veće nego dio, da je $(a + b) = (b + a)$, da »nešto« nije podjedno ništa, ili da nešto ne može ujedno »biti« i »ne biti« (tj. bitak i nebitak se isključuju, protivrječe i zato taj najopćenitiji sud zovemo načelo protivrječnosti, principium contradictionis). Nikada, ni o kojoj materiji suda, ne bismo znali istinu, tj. ne bismo kadri bili sigurno ili nesumnjivo reći »jest«, a pri tome isključiti »nije«, kad bi ista stvar mogla ujedno biti i ne biti, tj. kad »biti« i »ne biti« (»jest — nije«) ne bi bilo protivrječno (protuslovno). Zato je najopćenitiji uvjet svake spoznaje (o bilo kojoj materiji suda), da važi načelo protuslovlja. Toga najopćenitijeg pravila treba se držati, da nam budu sudovi istiniti. Pravilnost (ispravnost) sudova znači formalni ili logički uvjet spoznaje.

b) Je li »predmet« samo nešto mišljeno (svjestito), ili može da bude također zasebno nešto, tj. ne samo koliko je mišljen, nego sam po sebi, nezavisno od mišljenja (= zbiljsko, realno nešto)? Ima li realnih predmeta, ili su svi samo misaoni (idealni)? Kako su mjerodavni za spoznaju: da li po sebi, ili ovisno od nečega (— i od čega)?

Time su otpočela noetička pitanja. Za noetiku bio je rodni čas, kad se čovjek stao zanimati za spoznaju: je li ikada nešto sigurno, ili nije; jesu li svi spoznajni sadržaji osjetilni (senzitivni), ili imade i misaonih (razumskih, intelektualnih, racionalnih) sadržaja; je li mišljenje u spoznaji istine ovisno od predmetâ tako, da su predmeti nešto nezavisno od spoznavaoca (spoznajnog subjekta), tj. tako, da imadu zasebni »bitak« (jesu nešto po sebi), a ne samo koliko su »metnuti pred« mišljenje — ili su upravo utoliko samo predmeti, što su ovisni od subjekta? U odnosu mišljenja i bitka jest korijen noetike.

2. Noetika prema psihologiji i logici.

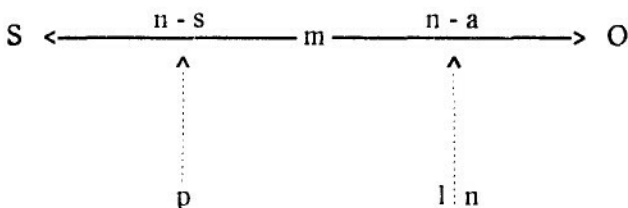
Da razumijemo stajalište (formalni objekt) noetike (n.) u izučavanju mišljenja, treba da n. razgraničimo prema psihologiji (p.) i logici (l.).

a) Noetičar se ne zanima za pitanja: kako spoznavalac dolazi do mišljenja; kako se mišljenje razvija u vezi s cjelinom svijesnog života; da li i kako se ono razlikuje od drugih svijesnih doživljaja? Sve su to pitanja, kojima se bavi psiholog. Mišljenje je sastavni dio svijesnog (duševnog, psihičkog) života, koji izučava psihologija; zato se čini, da n. nema zasebnog svoga predmeta, nego da pripada psihologiji. To stajalište zastupa psihologizam. Ali n. sasvim drukčije izučava spoznaju, nego p.: dok ova izučava ne samo spoznajne, nego i sve druge doživljaje, i to s obzirom na njihovu građu (strukturu) i zakonske veze postanka, n. uzima u obzir samo spoznajnu vrijednost, koja pripada spoznaji koliko je sigurna i istinita. Razlikovanje između istinitih i neistinitih sudova razlogom je, da suđenje (mišljenje) promatramo ne samo psihološki (kao doživljavanje), nego da se pitamo: ima li istinitih sudova (= spoznajâ); u čemu sastoji istina; na čemu se ona osniva; koje je njezino mjerilo (norma, kriterij; zato se n. također naziva »kriteriologija«); koje su joj granice; koji putevi (metode) vode do istine? To su pitanja, na koja odgovara n. Psihologisti hoće da sva ta pitanja svedu na p.; po njihovu se nazoru istina osniva na psihi (doživljujućem subjektu) tako, da je psihičnost mjerodavna za shvaćanje objekata. Psihologizam je vrst subjektivizma (kako ćemo podalje vidjeti), i zato mora n. — da proti psihologizmu opravda svoje pravo na opstanak — utvrditi ovisnost spoznaje od objekata, tj. njezin intencionalni karakter (ukoliko smo pri suđenju upravljani ili usmjereni na objekt: intendiramo ga).

b) Po svojim se pitanjima n. razlikuje od logike, koja istražuje mišljenje (lógos) bez obzira na ono, o čemu mislimo (= predmeti, objekti, materija mišljenja). Logika se bavi načinima ili oblicima (formama) mišljenja; zato se zove formalna l. Ona pokazuje, kakovo treba da bude mišljenje s obzirom na bilo koju istinu; a noetika gleda na ono, što se u mišljenju nalazi ili što je u njemu sadržano, u vezi sa predmetima; zato se n. zove također materijalna logika.

»Analitika se zove zato, što raščlanjivanjem ili rastvorbom (grč. *análysis*) misaone cjeline uočuje spoznajnu vrijednost. Radi svoga prosuđivanja spoznajne vrijednosti naziva se n. također »kritika«; a kao »teorijska spoznaje« tumači, gdje pronalazimo istinu i do kojih granica.

c) Da bude jasno, kako se razlikuje promatralački stav noetičara prema psihologu i logičaru — s obzirom na mišljenje, koje je njima zajednički predmet izučavanja, treba uočiti dvostruki odnos mišljenja: prema subjektu i objektima. Kad mislimo, možemo pri tome doživljavati to da sumnjamo, da smo sigurni, da pitamo, tvrdimo, poričemo, dokazujemo, obrazlažemo, zaključujemo, pojмимо ili razumijemo značenje, ocjenjujemo ili prosuđujemo itd. Mišljenje je, dakle, ukupni izraz za različito događanje, kojim misaoni subjekt čini upravo to, da misli. Psiholog izučava misaone čine (akte) kao svijesno doživljavanje misaonog subjekta, tj. uzima u obzir njihovu svijesnu ili subjektivnu stranu. — Pri mišljenju (nóesis) možemo uzeti u obzir ono što je mišljeno (nóema po Husserlu i Geyseru): mi mislimo na nešto, mislimo nešto o nečemu (o istom predmetu može biti različitih noema, na pr. o Zemlji da je okrugla, da se okreće...). Kad na pr. mislimo na to, da jedno isto ne može biti i ne biti, da $3 + 2$ mora biti 5, da pravac ne može ujedno biti krivulja, — takvo mišljenje izriče o nečemu nužnost, pronalazi nešto kao nužno: ovo ili ono je o nekom predmetu nužno mišljeno. Mišljenje je u odnosu sa noematskim predmetima; taj odnos zovemo noetički, za razliku od psihološkoga, koji mišljenje povezuje sa psihičkim subjektom. Logičar i noetičar promatraju misaone akte u njihovu noetičkom odnosu tako, da se ne zanimaju za njihovu egzistenciju ili konkretnu različnost u psihičkoj organizaciji čovjeka kao svijesnog subjekta. Time se bavi psiholog, a logičar i noetičar uzimlje u obzir misaoni subjekt (»duh«) uopće, misaone akte (noeze) uopće: jer kakva god bila konkretna organizacija misaonih subjekata i struktura njihovih noeza, uvijek se radi o nekom misaonom subjektu, kod koga su noeze različite (na pr. sumnja se po sebi razlikuje od sigurnosti, osjetilni sadržaji od misaonih, neistina od istine.). Logičar i noetičar objektiviraju misaone akte, promatraju ih odmišljeno od konkretnog subjekta; pa dok prvi istražuje u čemu oni sastoje, drugi napose istražuje njihovu noematsku stranu, tj. ispituje: na koji način mišljenje sačinjava spoznaju ili sigurno shvaćanje istine.

Čitavi je psihološki subjekt (S) predmet psihološkog (p) izučavanja, pa zato odnos mišljenja (m) prema subjektu nazivamo »psihološki«; mišljenje je s ovoga stajališta svijesno doživljavanje (noesis, n-s). Ono što je mišljeno (noema, n-a), uvijek je mišljeno o nekim objektima (O), i to je »noetički« odnos, koji izučavaju logičar (l) i noetičar (n). Zanimajući se za istinito mišljenje, noetičar ispituje noetički odnos ili vezu mišljenja s noematskim objektima.

Naveli smo primjere noematskih (spoznajnih) nužnosti; nužno je mišljeno na pr., da jedna crta nije ujedno ravna i neravna ili kriva (pravac i krivulja), da $2 + 3$ mora biti jednak zbroju od pet jedinica. Tako se mora misliti, nužno je tako, ne može se drukčije misliti, ne zavisi od mišljenja da bude i drukčije: stvarno ili objektivno tako je *e s t.* Ovo »jest« metnuto je pred mišljenje — i baš to sačinjava noetički odnos mišljenja. Mišljena nužnost znači, da jest nešto ili da postoji nešto, od čega je mišljenje ovisno tako, da se *misaona ovisnost osniva na mišljenom predmetu* (objektu): ovisnost je objektivno nužna, a ne osniva se na doživljujućem subjektu (jer u tom slučaju ne bi ni bilo te nužnosti, tj. objekti se ne bi ni razlikovali od samog doživljavanja). Spoznajne nužnosti zovemo vječne istine, ukoliko nisu zavisne od vremenskog doživljavanja u nekom subjektu. U toj nezavisnosti od mišljenja izvire sama predmetnost ili »biti predmet«; tu nailazimo na značenje izraza »jest, biti, bitak« (das Sein, esse).

Izraz »predmet« dobiva višestruko značenje: ne samo za ono na što mislimo, nego i za ono o čemu mislimo. Mislimo li sad na »trokut«, taj misaoni predmet možemo izreći o pravokutnom trokutu, pa je sad »pravokutni trokut« predmet, o kome mislimo to, da je trokut (a ne, recimo, četverokut). No, i taj misaoni predmet »pravokutni trokut« možemo izreći o jednom ili o više pravokutnih trokuta, koji se upravo ovdje sada nalaze ili zbiljski (realno) postoje (bivstvuju, egzistiraju), te ih osjetilno opažamo. Jedan se od drugoga razlikuje duljinom stranica, svojim mjestom gdje egzistira itd. Svaki je sam po sebi, po svo-

joj biti određen tako, da se razlikuje od svih predmeta, koji nisu pravokutni trokuti; a međusobno se oni razlikuju po nebitnim ili pripadnim (akcidentalnim) obilježjima, koja čine njihovu pojedinačnost (individualnost). Potpuno određeni »ovaj« pojedini (singularni) predmet (»ovaj pravokutni trokut«) zapravo jest nešto egzistentno: takav predmet, koji je određen svojom biti, u konkretnoj (= s individualnim obilježjima sraštenoj) egzistenciji. Kao takav, predmet egzistira ne samo koliko je mišljen (kao tijelo je osjetilno opažan!); u njemu odmišljamo (apstrahiramo) »pravokutni trokut« uopće, i »trokut« uopće. Općeniti (univerzalni) predmet manje je određen nego konkretno egzistentni (singularni) predmeti, ali ga o njima izričemo po istovetnosti, tj. općeniti predmet (»općenito«, univerzale), izriče ono, što je singularnim predmetima zajedničko, u čemu se ne razlikuju, što im je bitno (esencijalno) i što je za njih zakonsko (nužno). Kad »općenito« ne bi sasvim nešto drugo bilo od singularnih predmeta, ne bismo im jedno isto »općenito« mogli priricati (jer singularne predmete ne možemo jedan drugome po istovetnosti priricati). Budući da ono što je općenito, ne možemo kao takovo shvaćati osjetilnim opažanjem, zato je to misaoni (pojmovni) sadržaj. On se osniva u singularno egzistentnim predmetima, i utoliko kažemo, da zakoni onoga što je općenito mišljeno (na pr. o trokutu), važe kao zakoni predmetnog bitka. Kako god se općeniti predmeti međusobno razlikovali (po svojim bitima), zajedničko im je najopćenitije obilježje da jesu nešto, ili da su neki »bitak«. Za sve njih, dakle, važi (vrijedi) ono, što je zakon bitka, ili što je nužna stvarnost bitka uopće; a to je, rekosmo, ova stvarnost: »nije nebitak (ništa)«, tj. »biti« (»jest«), isključuje »ne biti« (»nije«), jedno i drugo ne može ujedno određivati isti objekt. U bitku se osniva načelo protuslovlja.

Iz rečenoga proizlazi, da je mišljenje u odnosu s objektivnim bitkom tako, da je istinito ukoliko izriče objektivne stvarnosti. Bez te pretpostavke ne bi moguća bila n. kao zasebna nauka. Samo onda, kad bi objektivnu stvarnost sačinjavalo (konstituiralo) subjektivno doživljavanje, bili bi u pravu psiholozi, da n. pripada psihologiji. Ali noematski zakoni nisu isto što psihički ili doživljajni zakoni, i zato je n. posebna znanost.

d) Neki drže, da n. svojom zadaćom obuhvata i logiku; neki opet logičari drže, da pojmu logike pripada također n. Na taj se način oba izraza (noetika i logika) uzimlju u širem značenju, dok je u užem smislu n. ograničena na »materijalne« principe spoznaje, a logika se bavi »formalnim« principima. Za obe je nauke zajednički naziv (po Fichte-u) »nauka o znanosti« (Wissenschaftslehre). Za njihovu je razliku mjerodavno ovo:

Povolji nešto izmišljati, naprosto pretpostavljati, samovoljno ili bez ikojeg dokaza tvrditi, krivo ili neispravno za-

ključivati — sve to ne znači »spoznati«: ovim se putem ne dolazi do istinitog znanja (spoznaje). Istina je cilj, kome vodi pravilno mišljenje, tj. takvo je mišljenje uvjet (sredstvo) za svaku spoznaju. Najjednostavniji (elementarni) su uvjeti: treba izrazima dati pravo značenje, pojmove treba odrediti (definirati), sudovima dati izvjesni smisao, sigurnost (istinu) treba obrazložiti, neke istine treba valjanim zaključivanjem dokazati, itd. Složeniji su uvjeti, kad se radi o znanstvenim metodama. Sve je to »formalna« strana (gledište) spoznaje — za logičara. Noetičar uzima u obzir pojedine spoznaje (»materiju«) po njihovu sadržaju (značenju i smislu), tj. zanima se za sadržajne ili materijalne pretpostavke svakoj znanstvenoj spoznaji uopće, na pr. noetičar će ispitivati u čemu sastoji sigurnost, općenitost i nužnost spoznaje, istina, osnovi (»izvori«) misaone spoznaje i iskustvene, njihove granice, najopćenitija načela (aksiome) za pojedine znanosti (na pr. načelo uzročnosti), najopćenitije pojmove (kategorije): stvar, predmet, zbiljnost, uzrok... (po njihovoj spoznajnoj vrijednosti).

Noetika (sa logikom) je, prema tome, osnovica svih znanosti. Ako izrazom »mišljenje« obuhvatimo sve operacije, koje vode k spoznaji ili od kojih zavise valjani sudovi, reći ćemo da se logika bavi zakonima mišljenja, tj. onim pravilnostima, koje normiraju mišljenje, određuju mu ispravnost na putu k valjanim sudovima (spoznaji). Noetika se oslanja na ono, o čemu mislimo ili što spoznajemo (= predmete), na pr. kad sve promjene u svijetu smatramo u ovisnosti od uzroka (= načelo uzročnosti), noetika će ispitivati: šta je »promjena«, šta »uzrok«, zašto je svaka promjena ovisna od uzroka, da li to važi samo na području empiričke realnosti, itd. Pri tom se n. neće obazirati na svijesni (psihički) postanak tih pojmova i njihova načela, neće se zanimati za samo doživljavanje ili za psihičku njihovu zbiljnost u pojedinim subjektima. Zato n. i nije sastavni dio psihologije (kako misle psiholozi). Psihologija, naime, vodi računa o neposrednom iskustvu, kako je ovisno od pojedinačnog svijesnog subjekta, dočim n. apstrahira od toga i uočuje objektivnu stranu spoznaje: pojmove za sebe (sadržajno), sudove za sebe, njihovu međusobnu vezu u obrazlaganju, njihovu spoznajnu vrijednost ukoliko izriču nužnost (za razliku od pojedinačnog, opažajnog znanja).

Bez obzira na to, da li su spoznaje i kako su uzbiljene u pojedinim subjektima, n. ih uzima kao gotovi inventar znanosti, da ispita na čemu se one osnivaju po svome znanstvenom karakteru (općevaljane i nužne vrijednosti).

3. Historija noetike.

a) Historijski razvoj n. ide u predsokratsko doba grčke filozofije, kad su filozofski nazori o svijetu izazvali pitanje o vrijednosti tih nazora i naše spoznaje uopće. Sofisti su stali sumnjati o svakoj spoznaji; bili su skeptici.

b) Sokrat i Platon objašnjavali su n. pitanja dialektički, naučnim raspravljanjem o pojmovima. Proti sofistima — koji su spoznaju ograničavali na osjetilno (senzitivno) opažanje, i s toga naučavali da je sve naše znanje samo pojedinačno i promjenljivo (nesigurno) — ističu S. i P. ono, što je u znanju općenito ili pojmovno (misaono). P. je učio, da se predmeti pojmova (»ideje«) ne nalaze u osjetilnom svijetu, gdje postoje samo promjenljive pojedinke, nego da ideje imaju zasebnu zbiljnost (realnost); zato se taj nazor zove ekstremni realizam. Suprotno je učio Aristotel: »općenito« se zbiljski (realno) nalazi u pojedinicama, te ih bitno određuje ili oblikuje (ēidos, morfé); taj je nazor umjereni ili iskustveni (empirički) realizam. Prema ovoj dvostrukom stajalištu — o tome, da li se ono što je općenito i bitno (nužno) nalazi u pojedinačnom i promjenljivom (nenužnom) iskustvu (po A.) ili se ne nalazi (po P.) — razišli su se A. i P. također u drugim pitanjima. Dosljedno svojoj pretpostavci uči P. da ideje (= općenito i nužno) spoznajemo nezavisno od osjetilnog iskustva; naprotiv, A. uči, da iz iskustva odmišljamo (apstrahiramo) općenite pojmove. Po P. su pojmovi razumu prirodni (racionalizam), a po A. se razum osniva na iskustvu (empiristički intelektualizam).

c) Oba smjera utjecala su na razvoj skolastičke (kršćanske) filozofije: Augustin, Bonaventura . . . priklanjaju su Platonu, a Toma Akvinski Aristotelu. Augustin napušta P. zasebni svijet idejâ, i prenosi ideje u Božji um, koji osvjetljuje našu spoznaju vječnih ideja. Metodički je A. otpočeo suzbijanjem skepticizma, pozivajući se na ne-

sumnjivu činjenicu mišljenja i mislioca, koji doživljuje svoju sumnju (time je A. prethodnik Descartesov). Toma je predstavnik skolastičkog realizma u A. smjeru.

U 13. i 14. st. napuštaju nominalisti skol. nauku o realnoj vrijednosti općenitih pojmova (koji su, po njima, samo riječi, nomina). Spoznaju ograničuju na osjetilno iskustvo (time su preteče senzualističkog empirizma). Konceptualisti (Vilim Occamski...) priznaju da općeniti pojmovi (conceptus universales) nisu samo riječi, ali im — suprotno Aristotelovom realizmu — ništa realno ne odgovara, tj. pojmovi se ne osnivaju u nečemu nezavisnom od mišljenja. (S ovim problemom o realnosti »univerzalijâ« sredovječna je filozofija, kaže Külpe, prethodila suvremenoj noetici.)

d) U 17. st. — Francis Bacon i Descartes — obraća se pažnja znanstveno metodičkim pitanjima. Prvi naglašuje indukciju, drugi metodičku skepsu. Locke i Hume (prvi kao umjereni, drugi ekstremni empirist) počinju sustavnim izgrađivanjem noetike. Uporedo s time ide racionalistički smjer: Leibniz i Chr. Wolff.

Na engleskom empirizmu i njemačkom racionalizmu orijentira se Kant (u »Kritik der reinen Vernunft« 1781). Rezultat njegove noetike jest negacija teoretske (razumski spoznatljive) metafizike ili filozofije o neiskustvenim predmetima (Bogu, duši, slobodnoj volji). Znanstveno ili općenito i nužno proširivanje znanja uvjetovano je prediskustvenim (apriornim) načinima shvaćanja. Ovaj apriorizam (transcendentalni idealizam) razvio se u apsolutni idealizam (Fichte, Schelling, Hegel), koji svu realnost smatra ovisnom od misaonog (idealnog) principa.

Pozitivizam (A. Comte, F. St. Mill...) uči da je sva (napose znanstvena) spoznaja ograničena na iskustvene (»pozitivne«) činjenice. Zato bi iskustvene znanosti imale zamijeniti filozofiju. Noetika je dio iskustvene psihologije (psihologizam).

Proti tome je nazoru ustao aristotelovac Trendelenburg (»Logische Untersuchungen« 1840), zatim Husserl (»Log. Unters.« 1900) i drugi savremeni noetičari. (Druge smjereve, koliko dopiru do najnovijega doba, upoznat ćemo sumarno u daljem, sistematskom prikazu noetike).

4. Sumarni pregled n. problematike.

U glavnom može se reći, da je kroz svu historiju noetike do danas njezin središnji problem: kako je moguća znanstvena spoznaja, tj. sustavna cjelina obrazloženoga znanja? Na čemu se osniva znanstvena obrazložba? Na ovo pitanje odgovara n., i zato je ona osnovna nauka o znanosti. Znanost imamo o nečemu, kaže Aristotel, kad o tome znademo što je bitno. »Bitno« (zakonsko) znači ono, u čemu je razlog da nešto nužno jest, i da smo o tome sigurni. Po Descartesu je znanost sigurno i očevidno znanje (Scientia est cognitio certa et evidens), a po Kantu se znanstvena sigurnost osniva na nužnosti (»Eigentliche Wissenschaft kann nur diejenige genannt werden, deren Gewissheit apodiktisch ist«). Hoće li n. da ispita mogućnost znanstvene spoznaje, mora pronaći: otkuda je nekim sudovima njihov općeniti i nužni karakter? Gdje je razlog (motiv) naše sigurnosti, kojom znamo da je neka istina nužna? Da budemo o nekoj nužnosti sigurni, mora nam se ona očitovati, mora biti očita ili očevidna (evidentna). Očevidnost je kriterij istine i ujedno motiv sigurnosti. Pri tom nastaje pitanje: da li nam se objekt (sa nekom stvarnosti) očituje sam po sebi, bez ovisnosti o nama kao spoznajnim subjektima (= apsolutno) — ili u nekoj ovisnosti, s obzirom na nešto (= relativno, subjektivno)? Prvo zastupa objektivizam, drugo subjektivizam. Oba se nazora slažu u tome, da su sudovi istiniti koliko izriču objektivne stvarnosti, a razilaze se u tome, što s. nazor drži, da objektivne stvarnosti postoje samo za sudeći subjekt, dočim objektivisti uče, da su objekti stvarno određeni sami po sebi, ne samo po subjektu. Subjektivisti na razne načine tumače (kako ćemo podalje vidjeti), šta bi u subjektu imalo biti odlučno za istinitost spoznaje. Objektivisti uče, da se sve istine osnivaju na načelu protivurječnosti, a nesumnjiva istina toga načela uključena je u svijesti o egzistenciji doživljujućega »ja«. I onda, kad ja doživljujem sumnju, siguran sam da egzistiram — i ta stvarnost (»egzistentni ja«) nije samo mišljena, jer ju samoopažanjem (doživljajnim opažanjem ili svijesno) pronalazim: »ja« jest opažanju nazočan i kad o njemu ništa ne sudim obzirom na druge koje objekte. Egzistirati i doživljavati sumnju nije isto što ne egzistirati i ne sumnjati: za-

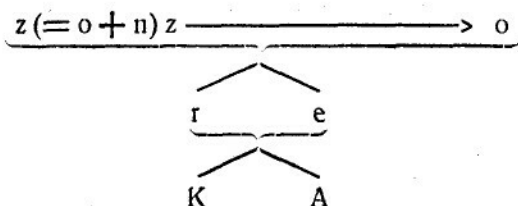
to i kažemo, da je u tome znanju uključena objektivna nužnost suda »isto ne može ujedno biti i ne biti«. Tu je polazna pozicija objektivizma.

Da protumače nužnost spoznaje, neki su noetičari mislili, da se ona osniva na samom razumu (ratio); to su racionalisti. Nužne istine ne mogu se osnivati samo na iskustvenom (opažajnom) znanju, jer je takvo znanje promjenljivo, — to su racionalisti ispravno pretpostavljali; ali su otuda krivo izvodili, da se zato moraju osnivati jedino na razumu (neiskustvenom subjektu spoznaje): jer je pri tom izvođenju pregledana treća mogućnost, da iskustvo i razum zajedno budu kao osnov nužnih istina. Nužne su istine, po r., nezavisne od iskustva (empiriije). Svi sadržaji takvih sudova i njihove veze (kopule) zavise od razuma (i još djelomično od osjetilnog opažanja, dodaje Kant). Suprotno r. uče empiristi, da su sve istine samo činjenične, a iz njih su izvedene nužne istine. Ta je nužnost uvjetovana empirijom: po dosadašnjem opažanju znamo da tako jest, a ne znamo da li tako uvijek mora biti ili da drukčije ne može biti. Kroz svu se historiju n. vraćaju ova dva smjera, prvi u oslonu na matematiku, drugi na prirodne nauke.

Empirizam (E) i racionalizam (R) znači drugo nešto u psihologiji, nego u noetici. Tamo se radi o spoznavanju, o postanku i razvitku znanja koliko je svijesno događanje; u tom smislu odgovara E, da sve naše znanje izvire jedino iz iskustva (empiriije, e), dok R uči, da u razumu (ratio, r) izvire znanje sasvim nezavisno od empirije. Noetički R i E odgovara suprotno na pitanje: na čemu se osniva znanstvena istina ili općenita i nužna vrijednost znanja? R odgovara: na razumu, nezavisno od empirije; E odgovara: jedino (isključivo) na empiriji.

Po uzoru matematike, napose geometrije, koja iz nekoliko neposredno očevidnih istina (aksioma) izvodi logičkom nuždom druge istine, htjeli su racionalistički noetičari da također u filozofiji na osnovu samih pojmova i načela izvedu (deduciraju) općenito i nužno (o + n) ili znanstveno znanje (z z) o svijetu. Pri tome pretpostavljaju racionalisti, da se objektivni svijet (o) sam po sebi nalazi u nužnoj suvislosti, kaošto i ratio, pa zato je ratio sa objektima u potpunom skladu (adekvatnoj harmoniji). Empiristi zabacuju (i to s pravom) ovu racionalistički »dogmatsku« pretpostavku, a osim toga zabacuju ratio (kaošto R zabacuje empiriju). »Zabacuju« ga (također s pravom) u racionalističkom smislu, koliko bi ratio bez ikoje empirije bio mjerodavan za spoznaju objekata, koji egzistiraju u realnom (zbiljskom) svijetu em-

pirije. Ali E ide dalje i tvrdi (krivo), da ratio sam po sebi ne može nikako da proširuje naše znanje; a ovo proširivanje također obilježuje znanstvenu spoznaju. Što se pak tiče prvog obilježja — općenitosti i nužnosti, — to se isključivo osniva na empiriji, tvrdi E (krivo). Ratio ima (prema E.) samo tu ulogu, da empiričke objekte stavlja u odnošaje, da ih upoređuje i stavlja u suvisle veze (zakone), — ali empirija je sama po sebi mjerodavna za istinu: općenite i nužne istine osnivaju se na empiriji, a to znači, da nema apsolutne općenitosti (koja bi važila i za neiskustvene slučajeve), niti apsolutne nužnosti (koja znači, da se drukčije ne može ni misliti, nego de facto jest). Za R je r sam po sebi mjerodavan u pitanju općenito nužnih spoznaja; a po navedenoj pretpostavci harmonije s objektima, ta je spoznaja »objektivna«. Po E nema objektivne spoznaje, koja bi važila nezavisno od empiričkog subjekta, jer empirija zavisi od našeg opažanja; empiristi su prema tome subjektivisti (a to su — bez pretpostavke o harmoniji — i racionalisti).

Kant (K) je ispravno uvidio, da po samoj empiriji nema prave općenitosti i nužnosti, ali je krivo mislio, da je ona moguća samo neovisno od e (= a priori) ili da se osniva jedino na r (kako su mislili racionalisti). Ali K. je također uvidio, da r sam po sebi ne omogućuje spoznaju realnih objekata, i zato je dodao apriornu empiriju (prostor i vrijeme, kao »forme« osjetilnog opažanja ili zrenja, sinnliche Anschauung). Drugi dio empirije (= osjete, Empfindungen) smatrao je ovisnima od realnih podražica (objekata po sebi, nezavisno od svijesti). Tako je r. sa e. spojio — na taj način, da r. spoznaje samo empiričke o., tj. objekte ukoliko se opažanju pojavljuju (fenomena): općenitost i nužnost ograničena je na pojavnu realnost. Objekti su, dakle, ovisni od subjekta (S).

Aristotel (A) uči protivno: S. je ovisan od o. Najprije dokazuje proti e., da doista postoji racionalni S. (razum, mišljenje), u kome se nalaze općeniti ili univerzalni spoznajni sadržaji (pojmovi) tako, da u njima nijesu sadržana osjetilna obilježja opaženih predmeta (na pr. u pojmu »čovjek« nema »vanjskih« obilježja Petra, Pavla...). Ti pojmovi nisu puke riječi (kako su kasnije učili nominalisti, *no*), niti su pojmljeni objekti samo nešto pojmljeno ili koncipirano (kako su učili konceptualisti, *ko*), nego izriču realnost, postoje a parte rei (i to u empirički egzistentnim individuima — suprotno Platonovu nazoru): jer univ. pojmove možemo po istovetnosti pri-

ricati realnim pojedinkama (»ovaj Petar, Pavao... jest čovjek«). A je realist (*re*).

No zabacuju r. i priznaju samo osjetilno ili senzitivno znanje (senzualisti). *Ko* priznaju univ. pojmove, ali ne priznaju da im u realnom svijetu odgovara nešto općenito (bitno, pojedinkama zajedničko). Prema *ko* ratio objektivira e., pa su zato empirički o. samo pojavni: osjetilno i mišljeno (fenom. idealizam, Kant). Prema A nije r. tako produktivan, da sam po sebi objektivira e., nego je ovisan od e., koja je ovisna od realnih (»izvansvijesnih«) objekata: pojmovi (r) su ovisni od e. zato, rekosmo, jer ih po istovetnosti priričemo empiričkim o., a oni su ujedno realni (nesamo opažajni). Ova ovisnost r. od e. u jednu ruku (proti racionalistima i Kantu), a u drugu sposobnost r. za općenitost i nužnost (proti empiristima) — obilježuje A. noetiku kao empirički intelektualizam. Zato »intelektualizam«, jerbo r. »čita ili razbira unutar« (intus-legere) empirije svoje o. Realni o. mjerodavni su za općenitu i nužnu spoznaju (realistički objektivizam). Niti su o. samo nešto mišljeno ili idealno (kako tvrdi apsol. idealizam), ni samo pojavno (prema umjerenom i. ili fenomenalizmu). Suprotno idealističkim nazorima dokazuje realistički objektivizam, da u neposrednoj empiriji (nezavisno od r.) pronalazimo objekte sudova, koji su nesumnjivo istiniti: sa svakim svijesnim doživljajem pronalazimo egzistenciju doživljujućega ja. Tu je metodičko polazište objektivističke n.

Ukupnu ovu problematiku ogledat ćemo sada u sistematskoj cjelini.

5. Sistem noetike.

a) Skeptici tvrde, da nema nikoje nesumnjive spoznaje, ili bar da je nema bez dokaza. Zato n. pokazuje takve spoznaje, kod kojih je nemoguća sumnja.

b) Po čemu, na osnovu čega znademo da su neki sudovi istiniti? Šta je mjerodavno za istinu? Koji je njezin kriterij (mjerilo, norma)? Na osnovu čega smo sigurni, da je neki sud istinit? Koji je razlog (motiv) sigurnosti?

Na ovo temeljno pitanje ima, uglavnom, dvostruki odgovor: subjektivistički i objektivistički.

Subjektivisti (relativisti) uče, da svaka istina zavisi od subjekta ili spoznavaoca; važi samo obzirom na (relate ad) spoznajni subjekt. Subjektivizam obuhvata različite nazore: psihologistički s. (antropologizam) drži, da se istina osniva na psihičkoj organizaciji čovjeka, tj. ovisna je od naših psihičkih zakona, i zato ne znamo, da li bi ikoja istina vrijedila za drukčiju spoznajnu organizaciju (Erdmann, Sig-

wart, Cornelius, Ziehen...); voluntaristički s. drži, da spoznaja ovisi od volje kao metalogičke (iracionalne) tendencije za objektiviranjem (Schopenhauer, Bergson, Müller-Freienfels, Bazala...); biologistički (evolucionistički) s. smatra istinu proizvodom životnog izbora (Simmel); pragmatistički s. drži, da je praktični (svrsishodni, životni) smisao spoznaje mjerodavan za njezinu istinitost (James...); sociološki s. uči, da se istina osniva na zakonima društvenoga života, napose na ekonomskom razvoju (Marx); historijski s. smatra istinu rezultatom historijskih faktora (Dilthey, Spengler); fikcionalizam tvrdi, da pomoću fikcijâ shvaćamo stvari kao da su takove, kako o njima mislimo (Vaihinger); senzualistički s. uzima samo senzitivno (osjetilno) shvaćanje kao osnovicu istine (Protagora); empirizam uči, da se znanstvene (općenite i nužne) istine o iskustvenim (empiričkim) predmetima osnivaju isključivo ili jedino na iskustvu (Bacon, Hobbes, Locke, Hume, J. St. Mill, Comte, Mach...); racionalizam uči, da se sve znanstvene istine osnivaju na prediskustvenom (apriornom) razumu, tj. neovisno od iskustvenog (aposteriornog) shvaćanja (Platon, Descartes, Spinoza, Leibniz...); kriticizam uči, da se znanstvena spoznaja osniva na apriornim uvjetima (= misaonim sintezama ili kategorijama i osjetilnim formama) u vezi s aposteriornom građom osjetâ (Kant).

Objektivistički (Aristotel, skolastički i mnogi suvremeni filozofi) dokazuju, da imade sudova koji su istiniti nezavisno od subjekta (= objektivno, apsolutno). Iskustvene se istine osnivaju na pojedinačnom iskustvu (na pr. ovo crno i bijelo jest različito), ili na općenitom i nužnom iskustvu (na pr. svi ljudi su smrtni). Neke idealne istine (na pr. matematičke) osnivaju se na analizi pojmova (utoliko »a priori«). Kad sudimo prema onome, što je u opažanju (iskustvu) nezavisno od suđenja, kažemo da se opaženi predmet (»ovo crno i bijelo«) i njegova određenost (»različito«) iskustveno očituje; a kod idealnih sudova (na pr. $7 + 5$ jest 12) očituje se istovetnost predmeta ($7 + 5$ i 12) na osnovu njegove analize (u jedinice). Očitovanje — od suđenja nezavisnog — predmeta po njegovoj određenosti ili stvarnosti, zovemo očevidnost (evidencija). Ona je najopćenitije mjerilo (kriterij) istine. U objektivističkom je

smislu »istina«: slaganje suda (kvalitativno) sa nezavisnom stvarnošću.

Objektivizam se naziva također intelektualizam (empirički i.), ukoliko — za razliku od čistog empirizma i racionalizma — priznaje empirijsko ili opažajno znanje i mišljenje ili razum (intelekt) zajedno, kao temelj spoznajne vrijednosti (istine). Treba ove nazore razlikovati u psihologiji i noetici: tamo je u pitanju izvor ili postanak spoznavanja, a tu se pita za jamstvo ili obrazloženje istine. Neki su sudovi razumski istiniti (nužni), premda smo njihove pojmove stekli iz iskustva, na pr. pojam boje dobivamo iz iskustva, a ipak je i nezavisno od njega istina, da »dviije boje jednake trećoj, moraju biti međusobno jednake« ($a = c$, $b = c$, dakle $a = c$). Kad bi neki pojmovi bili nezavisni od iskustva, ipak može istina suda biti iskustvena istina, na pr. da »tijelo bez potpore pada«, to je iskustvena istina, a ne »razumska« (apriorna), jer u pojmu »tijelo« nije sadržano da mora bez potpore pasti. Empiristi priznaju apriorne istine kod idealnih sudova (u logici, na pr. »nešto ne može ujedno biti i ne biti«; u matematici, na pr. $2 \times 2 = 4$; u geometriji, na pr. zbroj kutova i trokutu iznosi $2R$). Takvi su sudovi nužni, ali nikad ne proširuju pojmovno znanje (to empiristi krivo misle). Na opažanju osnovani (aposteriorni) sudovi nemaju nužnosti, uče empiristi, ali nam oni proširuju znanje. U opseg našega znanja spadaju samo činjenice, koje opažajno pronalazimo; to je jedino »pozitivno« u znanstvenoj spoznaji (tvrde pozitivisti). Protivno tome uče racionalisti, da su ne samo idealne, nego također iskustvene istine apriorne; jer u iskustvenim znanostima ima nužnih sudova, a takvi su (to krivo misle racionalisti) jedino prediskustveni ili apriorni. Ali sve kad bi oni to i bili, ne moraju ipak njihovi pojmovi biti apriorni, kako je krivo mislio Kant (koji je čak i opažajne sadržaje, na pr. kod prostorne protežnosti, smatrao apriornima). Da »svaka promjena nužno (mora da) ima svoj uzrok«, to bi mogla biti apriorna spoznaja, premda su aposteriorni pojmovi o »promjeni« i »uzroku« (po Kantu je pojam ili kategorija »uzrok« a priori). Da li su sudovi u iskustvenim znanostima apriorno, ili su aposteriorno nužni, to je pitanje sasvim nezavisno od pitanja o postanku pojmova. Nužnost takvih sudova — tako uči intelektualizam — osniva se na nekim idealnim sudovima (logičkim načelima) i na spoznaji zakonski nužnih sveza (na pr. da je svaki organizam propadljiv).

c) Svi se noetički nazori slažu u tome, da spoznajni (suđeci) subjekt nije istovetan s predmetom ili objektom (= s onim, o čemu sudimo ili što je kao »metnuto pred« subjekt). Objektivizam se od drugih nazora razlikuje u tome što uči, da su objekti još i nezavisni od suđenja, tj. da su nešto (= bitak) ne samo koliko o njima sudimo. Jedino je na toj pretpostavci moguća objektivistička definicija istine, po kojoj je spoznajni subjekt ovisan od objekta, tako da je objekt mjerodavan za suđenje, koliko mu ono odgovara ili ukoliko se s objek-

tom slaže (podudara). Ali te pretpostavke ne priznaju idealisti: oni uče, da svi predmeti postoje samo koliko su ovisni od mišljenja (idealnih sadržina svijesti). Razlikuju se: subjektivni i. drže, da svi predmeti egzistiraju po individualnoj svijesti (Berkeley, Fichte; Schuppeova filozofija imanencije; empiriokriticizam Avenariusova i Macha); objektivni i. uče, da postoji objektivna svijest neovisno od pojedinačnih svijesti (Hegel); Kantov fenomenalizam razlikuje »stvari po sebi« (Dinge an sich), ukoliko postoje nezavisno od svijesti, ali nisu spoznatljive, i stvari kao svjesne pojave (fenomena).

Objektivistički dokazuju najprije (proti subjektivistima), da su objekti nezavisni od sudjenja — i onda, kad su u svijesti (opažanju i pojmovima). Sada, proti idealistima, pita se: je li stvarnost obzirom na svijest transcendentna, tj. »izvan« naše svijesti zbiljska ili realna? Možemo li znati, da ona tako egzistira, i kako to možemo znati? Možemo li različne realne stvarnosti spoznati, i kako? Jesu li spoznatljive samo one realnosti, koje se pojavljuju našem opažanju, ili također nepojavne (neiskustvene, metafizičke) realnosti? Idealizam ne priznaje spoznaju realnosti, dočim ju realizam kritički priznaje ili dokazuje. Proti pozitivistima, koji uče da je spoznatljiva samo opažajna (»pozitivna«) realnost, dokazuje r. da imade općenitih pojmova, koji vrijede za iskustvenu realnost (i da to nisu samo općenite riječi, kako tvrde nominalisti, ni samo subjektivne koncepcije, kako tvrde konceptualisti). Nadalje, r. uči da općenitim pojmovima i načelima (na pr. uzročnosti) možemo spoznati ne samo iskustvenu realnost, nego također »prekoiskustvenu« (neiskustvenu, metafizičku). Tako realistička noetika opravdava mogućnost metafizičke filozofije.

(Nastavit će se)